

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу
«Філософська аналітика мистецтва як культурологічної діагностики і
антропологічного свідчення соціальної ситуації»
Мафтії Анни-Любові Валеріївни,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 033 «Філософія» галузі знань 03 «Гуманітарні науки»

Актуальність теми дисертації. Суперечливий характер сучасних соціокультурних процесів в Україні, особливо в трагічній ситуації війни, обумовлює актуальність переосмислення низки фундаментальних понять, пов'язаних із смисложиттєвими засадами людського буття. Серед них чільне місце займає мистецтво як художньо-образне вираження соціальної та екзистенціальної ситуації людини. Важливими аспектами актуальності теми дослідження також є експоненціальне збільшення медіавізуального контенту, синтез традиційних художніх практик із новітніми інформаційними технологіями, зростання діагностичного і прогностичного потенціалу мистецтва. У цьому контексті проблематика філософської аналітики мистецтва, представлена у дисертації А.-Л. Матфій, безперечно, знаходиться в площині актуальних наукових розвідок.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає профілю досліджень, які проводяться на кафедрі філософії Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка в рамках затвердженої наукової теми «Багатоманітність філософських дискурсів сучасності» (протокол засідання кафедри філософії імені професора Валерія Скотного від 27 жовтня 2020 р.).

Оцінка обґрунтованості наукових результатів дисертації, їх достовірності та новизни. Послідовне застосування адекватних методологічних підходів й методів дослідження обумовило обґрунтованість і достовірність наукових положень та результатів дисертації А.-Л. Матфій. Стрижнем методологічної стратегії дисертації є антропологічно орієнтована естетика, яка тлумачить мистецтво як практику культивування людського в

людині. На основі докладного аналізу її базових категорій – катарсису і мімезису – авторка переконливо обґрунтовує філософсько-антропологічний підхід до вивчення мистецтва. Наукова новизна дослідження полягає в реалізації філософської аналітики мистецтва як культурологічної діагностики й антропологічного свідчення соціального стану. Передусім новаторською є експлікація естетичних категорій катарсису і мімезису в якості антропологічних чинників. Мистецтво концептуалізується як конститутивний чинник людського буття, як антропологічна практика, що звільняє людину від природної обмеженості та сприяє її емансипації в екзистенційно-антропологічному вимірі. Суттєвим елементом наукової новизни дисертації є розгляд кіномистецтва у якості емпіричної бази філософії та особливого різновиду візуального мислення.

Дотримання принципів академічної доброчесності. Аналіз тексту свідчить про дотримання автором принципів академічної доброчесності. Розглянувши звіт за результатами перевірки дисертаційної роботи на текстові збіги, можна зробити висновок, що дисертація А.-Л. Матфій є результатом самостійних досліджень здобувачки і не містить елементів фальсифікації та плагіату. Автор з повагою ставиться до думки інших дослідників, надаючи посилання на відповідні джерела у випадках прямого і непрямого цитування.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаної наукової літератури.

У вступі дисертантка чітко й науково коректно визначає мету і завдання, об'єкт та предмет дослідження. Мета дисертаційної роботи – антропологічне осмислення феномену мистецтва як світу специфічної реальності, що виникає завдяки творчій активності людини і постає фактором культурологічної діагностики і антропологічного свідчення соціальної ситуації. З належною повнотою висвітлено наукову новизну, та теоретичні засади дисертації. Артикульовано такі засадничі теоретичні

положення дослідження як розуміння проблематичності людського буття, що фіксує негарантовану безосновність, або відкритість людини як живої істоти, яка розкривається у проблематиці ідентичності; визначення антропологічно орієнтованої естетики як такої методології розгляду мистецтва, що акцентує увагу на тому впливі, який здійснює мистецтво на людину і який розуміється не у дидактично-виховному вимірі, а як культивування самих органів сприйняття; поняття культури, у тому числі, мистецтва як людинотворчого процесу, в якому людина виявляє свою творчу природу через онтологічне діалогічне спілкування; бачення мистецтва як свідчення, інтерпретації та трансформації реальності, коли воно постає розгорнутою формою чуттєвості, завдяки чому людина може сприймати та інтерпретувати буття через власний чуттєвий досвід (с. 18–19).

У першому розділі роботи ґрунтовно висвітлено теоретико-методологічний каркас дисертації. Оскільки центральним поняттям дослідження є мистецтво, А.-Л. Матфій ставить завдання зафіксувати сучасні способи і підходи до розуміння специфіки існування і телеологічного смислу цього феномену. Водночас декларуються принципи власного авторського підходу до такого аналізу. По-перше, дисертантка вважає доречним не вводити інноваційних термінів і рухатись у руслі традиційної філософсько-культурологічної аналітики мистецтва, уникаючи, по-перше, професійно-галузевої замкненості; по-друге, підкреслюючи значущість класичної спадщини (с. 22). «І третій важливий момент – це свідомо-напружена увага до ситуації людини як центрального предмету філософськи орієнтованих практик» (с. 23). Ці установки, за твердженням авторки, мають засадниче значення і конкретизуються у подальші методологічні принципи антропологічно орієнтованої естетики – розглядати мистецтво як практику культивування людського у людині. Такому підходу, вважає А.-Л. Матфій, відповідає поняття «філософія мистецтва», взяте не так у смислі «філософія про мистецтво», як у смислі «філософія з простору мистецтва», чим тісно ув'язуються три основних предмети уваги – філософський дискурс як

самосвідомість людини, людина як динамічно-мінлива відкрита форма буттєвості і мистецтво як культивування людського в людині. Така єдність предмету розгляду обумовлює антропологічно орієнтований підхід до науково-філософського розгляду мистецтва (с. 24–25). Саме ця методологічна установка і є центральною для дослідження. Особливу увагу в цьому розділі приділено експлікації естетичних категорій катарсис і мімесис, які, на думку авторки, дозволяють зафіксувати сутнісні параметри мистецтва. Можна погодитися із твердженням дисертантки про те, що смисловий контекст понять мімесис і катарсис важливий не як данина мислителям минулого, але значущий і для мистецьких практик сучасності, і для антропологічно орієнтованих досліджень (с. 27).

Розділ завершується характеристикою теорії і практики сучасного зарубіжного та українського мистецтва, виділяються основні тенденції його становлення і розвитку (від модернізму до постмодерну і метамодерну), у тому числі процеси медіатизації і віртуалізації художньої творчості внаслідок використання новітніх комп'ютерних технологій. Також авторка слушно зазначає, що в умовах російсько-української війни культурно-мистецькі здобутки піддаються переосмисленню, митці чутливо реагують на трагічні події, репрезентуючи досвід втрати, травми і болю. Вони активніше представляють українське мистецтво за кордоном, завдяки чому іноземці дізнаються більше про Україну, наші культурні традиції і сучасні мистецькі досягнення (с. 49).

Глибокими філософськими міркуваннями насичений другий розділ дисертації, в якому висвітлюється проблематичність конституювання людини у просторі культурних і соціальних регулятивів через протиставлення об'єктивізму і суб'єктивізму, взаємодію природних і культурних чинників. Заслуговує на підтримку теза дисертантки про те, що культура виступає буттєвим діалогом, який конститує людину, адже її залучення у світ культурних предметів створює простір для розвитку особистості; завдячуючи культурі, людина може розширювати власні духовні

межі, отже, культура стає способом культивування людиною самої себе. Мистецтво, як складова культури, бачиться чинником, який формує людський досвід, розширюючи межі людського буття, вивільняючи людину з одномірного існування. Цікавими є міркування авторки з приводу ідентичності як самовизначення людини (с. 65), а також розлогий екскурс в проблематику філософії діалогу М. Бубера, Е. Левінаса, Б. Вальденфельса, В. Малахова (с. 66-76).

Важливе місце в цьому розділі приділено гегелівському концепту «смерті мистецтва» та його подальшій інтерпретації сучасними філософами, у тому числі й представниками київської антропологічної школи (серед них – А. Канарський, В. Іванов, В. Босенко та ін.). І тут повстає питання, чи мають сьогодні сенс розмірковування про кінець мистецтва? На нашу думку, мають і до того ж глибокий, як і розмірковування про скінченність існування взагалі. Усвідомлення власної скінченності, смертності, відрізняє людину від інших істот, вносить в її життя особливу напругу і відповідальність. Сучасні інтерпретації концепту кінця мистецтва пов'язані з його критикою (як формою деконструкції в розумінні Дерріда) і актуалізують проблематику його смислу та суспільного призначення, його непростих взаємовідносин із часом, тенденцій та перспектив його подальшого розвитку. Тим самим проблематизується актуальний стан мистецтва, що сприяє переосмисленню всієї попередньої історії його становлення, пошукам критеріїв справжності. Фактично, це те, що Гайдеггер називав «постановкою під питання». А.-Л. Матфій інтерпретує гегелівський прогноз у філософсько-антропологічному аспекті: мистецтво містить у собі енергію негачії наочного обмеженого стану і тією мірою, якою людина здатна отримати повноцінну «людськість» у своєму наявному бутті, присвоюючи художньо-творчі смислові виміри, акумульовані у мистецтві, мистецтво перестає бути відокремленою сферою і входить у реальність, отже зникає. Зрозуміло, що це дуже своєрідне «зникнення», оскільки мистецтво стає чинником і здатністю самої людини. «Кінець мистецтва» розуміється у тому смислі, що воно стає людським

органом сприймання, у чому виразно засвідчена антропологічна роль мистецтва (с. 112).

У третьому розділі дисертації критично переосмислюються ідеї представників Франкфуртської школи, які розглядають мистецтво в контексті екзистенційної емансипації. Докладно проаналізовано концепт культуріндустрії як свідчення включення феноменів духовної культури у сферу ринкових відносин. Культуріндустрія стандартизує культурні продукти, призводить до переформатування мистецтва в розважально-утилітарний вимір. І дійсно, протягом ХХ ст. відбулися радикальні зміни у суспільному функціонуванні мистецтва, в розумінні його статусу в сучасному цивілізаційному процесі. На зміну традиційним формам мистецтва прийшли так звані арт-практики і арт-проекти, в яких традиційні художні критерії були нівельовані і замінені системою конвенційних правил гри, умови якої формуються арт-номенклатурою і арт-ринком. У другій половині ХХ ст. процес перетворення мистецтва в арт-продукцію і супердохідний бізнес досяг небувалих розмірів і головним критерієм його цінності стала “товарність”, спроможність акумуляції капіталу. Зазначені тенденції надали підставу філософам заговорити всерйоз про кінець і навіть смерть мистецтва в його традиційному розумінні. Тож можна погодитися із твердженням дисертантки про те, що ідеї мислителів Франкфуртської школи стосовно феномену мистецтва не втратили своєї актуальності, оскільки містять значний евристичний потенціал для розуміння самого мистецтва і пошуків альтернативних шляхів суспільного розвитку, пов’язаних зі змінами людської індивідуальності (с. 114).

У підрозділі 3.2 «Мистецтво кіно як діагностика культурної ситуації» досить вибірково аналізуються філософські концепції кіно. Дисертантка свідомо зосереджує увагу переважно на тих філософських підходах, «у яких кіно розглядається в антропологічному контексті як свідчення щодо специфічного досвіду людського буття» (с. 136), зокрема це ідеї В. Беняміна, З. Кракауера, С. Зонтаг. Особливо виділяється тенденція

зближення кіно з філософським дискурсом, на основі чого дослідниця концептуалізує кіномистецтво як своєрідну «емпіричну базу особистісного філософування, на ґрунті якої здійснюється така форма мислення, яке іменується візуальним мисленням, що співвіднесене з гегелівською традицією підходу до мислення як універсальної здатності людини, присутньої у світі людського буття як у формі теоретичного, так і духовно-практичного дискурсу» (с. 191).

Четвертий розділ присвячено аналізу значущості художніх практик для організації освітнього простору. Розпочинається він із розлого екскурсу в філософію освіти, зокрема з експлікації поняття *Bildung* в теорії Гадамера. Заслуговує на підтримку висновок про те, що «проблеми освіти не є проблемами деякого вузького сектору суспільного життя, але стосуються всієї цілісності історичної ситуації, в якій знаходиться людина» (с. 163). Артикулюється ідея необхідності взаємодії освіти і філософії із посиланнями на авторитетних зарубіжних та українських дослідників. Виразно показано, наскільки актуальним є критичний аналіз кризових станів освіти, здійснений Т. Адорно, для сучасної ситуації в українській освіті, коли формальні показники (численні сертифікати, дипломи та грамоти) підміняють якісні. Аналітика негативних вимірів сучасної ситуації в освіті підводить, на думку дисертантки, до важливості розуміння історичного розвитку як поєднання традиції і поступу, минулого і майбутнього, отже лихоманкове акцентування інноваційності стає на перешкоді як розвитку суспільства, так і конкретної людини (с. 185). Дієвою протидією формалізму освіти і так званої «виховної роботи» має стати широке впровадження в навчальний процес живих практик філософування і мистецтва, – вважає авторка. У розділі описано особистий досвід її навчання на відділенні філософії Дрогобицького педагогічного університету і охарактеризовані структура і значення освітнього компоненту «Історія світового кіномистецтва», що включав аудиторні перегляди, обговорення та філософський аналіз фільмів, найбільш значущих як для

становлення кіномистецтва, так і для розуміння життєвого світу людини, переосмислення сучасної антропологічної ситуації.

Висновки дисертації змістовні, концептуальні, відповідають структурі й завданням дослідження. Їх зміст свідчить, що авторка виконала поставлені наукові завдання. Цьому сприяло використання широкого кола наукових джерел (список використаної літератури нараховує 234 найменування, з них 89 – іноземною мовою, переважно англійською, що демонструє високий рівень інформаційно-наукової культури авторки.

Отже, дисертація А.-Л. Матфій є завершеною науковою працею, яка за своїм змістом відповідає спеціальності 033 «Філософія» галузі знань 03 «Гуманітарні науки» та восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. Дослідження написане українською мовою. Текст дисертації оформлений відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи. Основні положення та результати дослідження викладені у 6 одноосібних наукових публікаціях, з них 3 статті опубліковані у періодичних наукових виданнях категорії Б. Також результати дисертації були апробовані в доповідях та тезах 9 міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій. Наукові результати дослідження достатньо висвітлені у наукових публікаціях здобувача та відповідають вимогам п. 8–9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Отже, вимоги до кількості, обсягу та змісту наукових публікацій, необхідних для захисту кваліфікаційної роботи на здобуття ступеня доктора філософії, виконано.

Практичне значення дослідження розкривається через аналіз освітньої ситуації, де освіта розглядається як *Bildung* – процес становлення

людського в людині, всебічний розвиток особистості. На прикладі викладання історії і теорії світового кіномистецтва продемонстровано можливості включення мистецьких практик у навчальний процес для розуміння людського становища у світі. Матеріали дисертації можуть бути використані в процесі викладання відповідних навчальних дисциплін, а також як підґрунтя для подальших наукових розробок з цієї проблематики.

Дискусійні положення та зауваження. Загалом позитивно оцінюючи науковий доробок дисертантки, висловимо декілька зауважень і побажань.

1. Як відомо, у першому розділі дисертації традиційно аналізуються методологія та історіографія дослідження, найчастіше для цього виділяються спеціальний підрозділи. Ми вже зазначали, що методологічний каркас розроблено авторкою на належному рівні. Але в дисертації відсутня розгорнута проблематизація і систематизація сучасних наукових публікацій з досліджуваної тематики. Це мало би бути не коротеньке перерахування загальновідомих естетичних концепцій, як це подано у вступі, але й критичний аналіз сучасних напрацювань українських і зарубіжних науковців із виділенням основних проблемних вузлів, дискусійних питань, недостатньо досліджених аспектів.

2. Авторка фактично ототожнює поняття «антропологічно орієнтована естетика» і «філософія мистецтва», вживаючи їх як синоніми (наприклад, на с. 2, 23 та ін.). На нашу думку, ці поняття близькі, але не тотожні. Поняття «антропологічно орієнтована естетика» охоплює проблематику різноманітних аспектів чуттєвого вираження людського, які можуть бути і не пов'язані з мистецтвом – особливості емоційно-чуттєвого розвитку людини, тілесної виражальності, міжлюдських стосунків, естетичне сприйняття природи, «естетика мислення» (М. Мамардашвілі), естетика мовлення, не тільки художнього і філософського, але й наукового, повсякденного тощо.

3. У назві дисертації фігурує термін «культурологічна діагностика». Якщо це поняття заявлене в темі дослідження, його варто було би подати і в ключових словах, і в завданнях, а головне, осмислення мистецтва як

культурологічної діагностики мало би отримати розгорнуту експлікацію в розділах дисертації та у висновках.

4. Характеризуючи актуальність дослідження у вступі роботи, авторка зазначає: «у секулярному світі мистецтво забезпечує доступ до трансцендентного виміру людського буття, розширюючи горизонти людського як такого, при цьому важливо бачити небезпеки такого розширення» (с. 13). Хотілося би детальнішого роз'яснення наведеної тези, особливо стосовно небезпек такого розширення.

5. Оскільки серед різновидів мистецтва дисертантка основну увагу приділяє кіно, вважаємо, що дослідженню бракує глибшого аналізу як сучасної філософії кіно, так і сучасного кінематографу. Адже попри чисельну перевагу видовищних касових фільмів, розрахованих на масову аудиторію, і сьогодні створюються фільми, які репрезентують глибокі філософські смисли, різноманітну екзистенційну проблематику. Наприклад, «Весна, літо, осінь, зима... і знову весна» (2003 р.), «Дерево життя» Теренса Маліка (2010 р.), французький фільм «Людина» («Human», 2015), «Меланхолія» Ларса фон Трієра (2011 р.) тощо. Серед сучасних українських фільмів – фільм «Плем'я» (реж. Мирослав Слабошпицький, 2014), «Атлантида» (2020, реж. Валентин Васянович), фільм Нарімана Алієва із назвою «Додому» (2019), який отримав стільки престижних міжнародних нагород та ін.

6. На нашу думку, певні фрагменти тексту дисертації частково випадають із загального контексту дослідження, наприклад, просторі розмірковування про смерть людини у філософії Сковороди (с. 40–41). І одразу в наступному абзаці – різкий, не зовсім обґрунтований логікою викладу матеріалу перехід від філософських міркувань про смерть до проблематики сучасного мистецтва.

7. Висловимо також побажання уважніше ставитися до непрямого цитування. В дисертації багато непрямих цитат (зокрема довільних парафразів), наприклад, на с. 42–49 майже в кожному абзаці – т. зв. «сліпі цитати». Це не є порушенням, а тим більше не є плагіатом, бо скрізь

подаються посилання, але академічна сумлінність передбачає в більшості випадків вказувати прізвища цитованих дослідників. Так, коректніше було би зазначити: «На думку української дослідниці Жанни Янко...» і далі подати парафраз, але без змін змісту цитованого джерела. При непрямому цитуванні подекуди існує небезпека не зовсім точної передачі змісту цитованого тексту. Наприклад, на с. 42 дисертантка подає парафраз із статті дослідника І. Бондаря: «Прикладом інтеграції філософії та мистецтва є вплив *філософських течій* Ж. Дерріда, Ж. Ліотара та Ж. Бодрійяра на мистецтво 60-70-х років XX століття, сформувавши явище постмодернізму... [104, с. 100]» (курсив мій – В. Г.). На с. 100 цитованого джерела читаємо: «Взаємопроникні змісти філософії постмодернізму, теорії мистецтва та практики зумовили їх неподільний зв'язок, причому філософія виявила тяжіння не до науки, а до мистецтва, внаслідок чого опинилася у стані індивідуалістичного хаосу концепцій, підходів, типів рефлексії, притаманних художній культурі кінця XX ст.» [Бондар І. С. Категорія «постмодернізм» у теорії та практиці мистецтва. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2015. № 1. С. 98–102, с. 100]. Тобто, в цитованому джерелі йдеться здебільшого не про вплив філософії на мистецтво, а про вплив мистецтва на філософію.

8. Також серед дрібних недоліків можна вказати на декілька повторів у тексті дисертації, це не дослівні збіги, але досить близькі за змістом фрагменти тексту. Зокрема, на с. 125 і с. 139 – дещо подібний матеріал про концепт аури В. Беньяміна. На с. 144–146 докладно переказується сюжет культового фільму жахів «Кабінет доктора Калігарі» (1920 р., реж. Р. Віне), а на с. 182 дисертантка знову пише про нього ніби вперше. На с. 127–129 і с. 180 знаходимо певною мірою подібні фрагменти критичного аналізу культуріндустрій Т. Адорно.

Наголосимо, що висловлені зауваження та побажання мають рекомендаційний характер і не применшують загальне позитивне враження і високу оцінку дисертаційної роботи.

Висновок про дисертаційну роботу. Вважаю, що дисертаційна робота Мафтій Анни-Любові Валеріївни на тему «Філософська аналітика мистецтва як культурологічної діагностики і антропологічного свідчення соціальної ситуації» виконана на достатньому науковому рівні із належним дотриманням принципів академічної доброчесності. Дослідження вирізняється змістовністю, концептуальністю. Дисертантка виконала поставлені дослідницькі завдання, що мають теоретичне значення для сучасного розвитку сучасних філософських наук та вагоме практичне значення для освітнього процесу, продемонструвавши належну наукову кваліфікацію й аналітичні навички. Дисертаційна робота за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п. 29 Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти» від 23 березня 2016 р. №261 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ №283 від 03.04.2019 р. та №502 від 19.05.2023 р., а також п. 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами). Відтак авторка дисертації Мафтій Анна-Любов Валеріївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 033 «Філософія» в галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

Офіційний опонент:

докторка філософських наук,
професорка кафедри культурології
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Вікторія Головей

М.П.

« 23 »

2025 року.

